

Sur Goin Battesta Sialm

Objekttyp: **Chapter**

Zeitschrift: **Romanica Raetica : perscrutaziun da l'intschess rumantsch**

Band (Jahr): **13 (1998)**

PDF erstellt am: **23.07.2024**

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

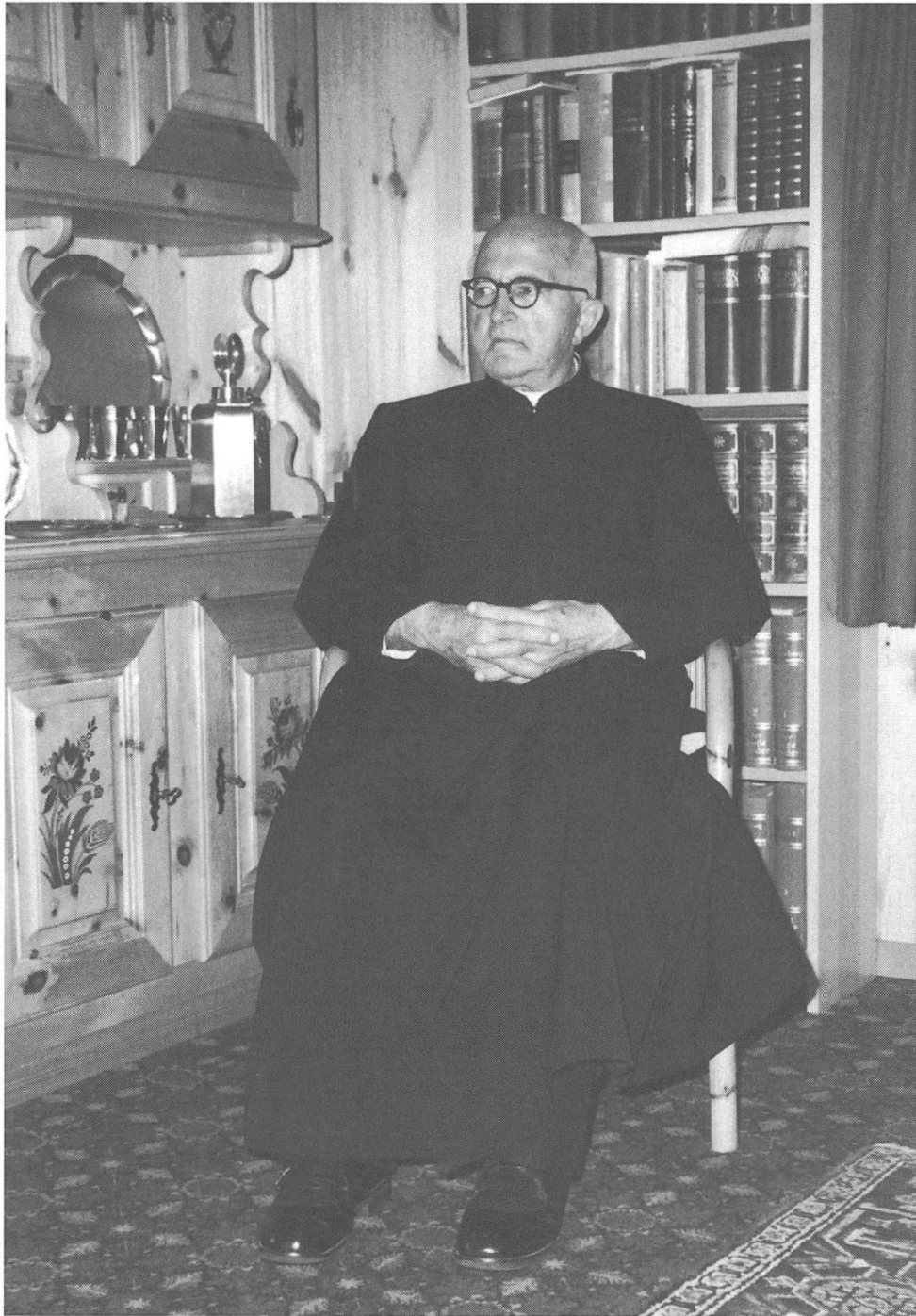
Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

15. Sur Gion Battista Sialm

Gion Battista Sialm

Il poet u sribent enconuschan ins vid siu scriver! Quella constataziun po parer fasierlia. E tonaton, – il ver sribent ed um independent fuorma cun siu stil siu patratg, resta nunconfundibels! Sias atgnadads taccan vid si'olma sco la pial vid sia persuna.

Nies giubilar, *Sur Gion Battesta Sialm*, ei arrivaus uonn viaden els 70! La Surselva entira enconuscha il giubilar e si'ovra.

Sur Sialm ei naschius ils 26 d'october 1897 a Segnas, in veritabel vitget romontsch puril. Sper ses talents de sribent ed artist gia artai en tgina, s'associescha en siu scriver ina gronda esperienza della veta, acquistada en connex cun la lavur en differentas respectablas pleivs della Surselva. Plinavon semanifesta il talent d'observaziun, igl inschign della combinaziun e concretisaziun formala. Cun questas immanentas qualitäts de sribent lai Sur Sialm tuttavia buca stgisar. El vul buca mo esser stilist ed artist, architect e formader, mobein exprima libramein siu patratg, realisescha in cuntegn de bien coc, cun senn legreivel ed edificont, cungius cun humor ed ironia, illustrond las fleivleziyas humanas. La historia u novella deigi secapescha porscher situaziuns fermas, che van tochen agl ur dellas pusseivladads, mo il tractament de problems stgirs, macabers, memia tragics, cun macortas fins, surlai nies autur als sribents pli gagliards. Sia ovra deigi divertir, elevar, educar, buca trer a bass e murtirar igl intern dil lectur. Quellas normas ein tuttavia gestas per la litteratura romontscha e siu intent. Sco en tuts arts ed en tut las litteraturas dils temps, ha secapescha era igl intschess romontsch il dretg, gie l'obligaziun de sesviluppar, de ponderar normas multifaras. Ellas ston crescher sin nies tschespet e satisfar alla pretensiun de spirtalitat.

Anno 1943 publichescha Sur Sialm sia emprema ovra pli voluminusa, la novella premiada dalla Romania: *Sur Valentin*. Schegie de acziun e tensiun, ei la disposiziun tuttavia epica. Arisguard igl andament ed il svilup dils fatgs e lur consequenzas, regia ina profunda resignaziun. Bein reusseschan per part las emprovas de reger e migliurar ils parochians. Il plevon cusseglia, surveglia. L'esperienza della veta lai beingleiti percorscher ch'ei dat in menader sur tuts ils carstgauns. A quel ston ins surschar bia en gronda humilitonza. Dar cul pal serepala!

Bein vegnan ils buns remunerai ed ils schliats per part surschai a plauna perdiziun. Condamnas, remuneraziun ein denton fatgs dil suprem derschader.

Sco tier biars poets e sribents enconuschents, reunescha savens l'emprema ovra elements e tempra, tendenzas e stil ch'ei entupabels pli u meins en tut l'ovra succedenta. Quei vala era per sur Sialm. Bein seslargia la tematica e sedrezza tenor ils fatgs recents, tracta problems della gronda sballunada tehnic che carschenta ils contrasts de nossa veta. Il niev e veder, *nova et vetera*, igl avischinament denter la populaziun dellas cardientschas cristianas, schabetgs e stuccas denter singuls e gruppas, malgiustias, hanadas confrontaziuns, superstiziuns s'ignivontas: tut questa problematica vegn dilucidada, e quei en moda suverana.

Sur Sialm posseda aunc in'autra qualidad. Igl ei la tschaffada della natira che circumdescha nus. En muments extatics crescha si'ovra en sferas maisudidas de subtilidad, absenta da tutta peisa terrestre.

Che Sur Sialm ha giu ils davos decennis ina posiziun ordvart ferma en nossa litteratura, demuossa sia produenziun en differents Tschespets cul tetel significont: *Schiember Grischun I, II, III*, e las duas ediziuns: *Span e debat*. Dalla poesia comparida en pliras publicaziuns romontschas, per part reunida ella collecziun zun preziosa: *Giud crunamatg*, fuss bia de relatar. Per oz seigi la constataziun fatga: la poesia varionta de Sur Sialm ei de fuorma solida e clara, de lungatg classic e flexibel, secund il patratg ch'el vul exprimer. La vart robusta e rustica gartegia, sco era la fina lirica.

Sur Gion Battesta Sialm, novellist els anno 60

Sur dell'ovra de Sur Sialm ei vegniu rapportau egl Ischi 53, 1967, el Tschespet 45, 1967, ella Gasetta Romontscha cun caschun dil giubileum de 70 onns, e silsuenter adina puspei. Pli tost en tards onns eis el semess a sriver da num raquintaziuns e historias per il pievel e las scolas romontschas. Ei setracta per part de reminiscenzas, surtut de creaziuns inschignusas, con-

tribuziuns delecteivlas, instructivas e magari da cudizonts paratgts etics e filosofics.

Sur Sialm veva adina prompt in carnet enten il qual ideas che devan el tgau, vegnevan fermadas, formuladas, savens tetels de historias en siu dadens bunamein promptas per redacziuns finalas. Sia tematica ei varionta, che dat is sin tuttas varts, drizada enviers fatgs palpabels, reals, de dira preschientscha, mo cunzun era enviers excuors contemplativs della natira cun sias miraclas, carschidas da svilups previ dalla divina sabientscha.

In'intervesta 1967

Intervesta fatga a Cumpadials egl Asil s. Giusep, ils 18 de settember 1967. Da quella resultan entginas normas de lavur litterara davart nies autur Sur Sialm, da lezzas uras spiritual digl Asil. El relata denter auter: *«Il tetel d'ina historia sto star ferm sco'l tgau silla guota! Il bia vegn fatg ina skizza en in pign cudischet de notizias, tschei tut el tgau!»*

Da student hai jeu giu scret el Pelegrin zatgei sur della Processiun de s. Roc dils buobs a Segnas (mira era Radioscola II, nr. 35, 1972. Fotos digl usit da A. Maissen). Quella lavur ei vegnida scretta en in miserabel romontsch, per part cun 'imperfects' macorts (alla tudestga). Dr. Giachen Michel Nay ha lu giu criticau quei romontsch en ina ustria, ed il bab ha reportau a casa!

Per ina historia vegn il plan fatgs. Lu, cul temps, semess en cul sriver. L'emprema mes'ura vai grev, tulanond. Silsuent marscha la caussa senza cal! La finiziun d'ina historia stuess esser pli romantica che brutala. Ensiviars l'egliada, la morala, – buca pessimistic sco tier Fontana.

'Gionin' (Tschespet 28, 1949) ei ina dellas empremas historias, suenter esser staus mess caplon a Curaglia. Tempra: Veta ed experienzas giuvenilas el vitg natal. Svilups cordials e crius cun stuccas e tuccas el senn d'in roman de svilup.

En tut hai jeu scret pli che 40 historias, pintgas e grondas. (mira register dellas ovras litteraras, Tschespet 46, 1967, 209).

Gia sco caplon a Curaglia, 1922, hai jeu entschiet a sriver artechels en gasettas, rapports sur de Messas nuvialas, contri-

buziuns ella Gasetta Romontscha, cunzun sur de fiastas ecclesiasticas, sur de nies teater, recensius, polemicas. Pli tard era scret sur digl art sacral en connex cun restauraziuns de baselgias e capluttas.

Pliras poesias digl emprem ein vegnidas publicadas egl Ischi. Il componist Tumasch Dolf ha giu ludau 'Il caver', 'Il signun' ed autras, componend da mes texts. Eduard Lombriser ha componiu 'Il signun', mo buca tractau il text endretg (la composiziun, stagn patetica, ha auncallura giu success. Remarca A. M.)»

Sur Valentin (Tschespet 42, 1963, 1-144, 2. ed.)

Vinavon ils plaids de Sur Sialm: «*Las biaras historias ein vegnidas pli tard. L'emprema pli gronda (Sur Valentin) ei stada scretta en connex cun ina concorrenza litterara della Romania sut Ramun Vieli, Sur Carli Fry, Sur professor Deplazes a Sviz ed Anna Decurtins dil Caspar della Crestomazia, tuts commembers della giuria, entuorn 1940.*

Per far in stecli culla giuria fuvel jeu staus sespraus de tarmetter a quels perderts quater lavurs, mintgina d'in auter liug ano. Treis ein lu vegnidas tarmessas: 1. Sur Valentin. 2. Per nies car bi glin. 3. Toni pign (schabegiau a Degen). Sur Valentin numnel jeu in pign roman, cun 22 capetels.

L'emprema ediziun d'entuorn 1940 vess R. Vieli bugen publicau egl Ischi, mo jeu vevel gia empermess a Sur C. Fry per il Pelegrin (Pelegrin 43, 1942 - 45, 1944, cun la fin: 'Il bien pastur dat sia veta per sias nuorsas'. - Carli Fry ha denton, cun buca haver adina cumadeivel cul spazi els differents numers, tagliau ils capetels e scursaniu, - buca per motivs litterars! Fry sco derschader era s'encurschius che Sur Valentin savessi esser de mia plema.»

Sialm declara che pareris de gronds professers seigien buc adina la massa! El hagi fatg schliatas experiencias cun meinis schi divergents, da glied ton perdita (mira *Per la secundaga*, Tschespet 42, 1963, 5).

Cun caschun della nova ediziun, 1963, de *Sur Valentin*, ha igl autur modificau siu text per la letga. Certs passus memia

personals e recents, forsa permalonts, ein vegni rugalai. La scena dils suleglists jasters si en in englar digl uaul resta, denton en fuorma pli indirecta. Il capitani de mats cun dus trabants vevan en realitad scatschau ils bognists de sulegl, ina undreivla famiglia, cun tortas e mislas. (Fin dell'intervesta 1967).

Il roman *Sur Valentin* ei cargaus cun in migliac considerabel de springentas ideas e fatgs remarcabels. Las parts ferm religiosas, en continuada preschientscha dil Segner e Scaffider, van tras igl entir roman. Igl ei la tempra religiosa d'entuorn 1900 e suenter. Il *salid d'entupada*, la damaun e sera, las devoziuns secundaras eran generalmein usitadas. Ina fasa de vegls umens de buna pasta, che secuntentavan ded ir tiel Segner mo las quarter fiastas, mava cul niev tschentaner per gronda part a fin. In niev suffel neuasi da Cuera sefageva valer pli e pli cun in'intensificaziun e slargiaziuns en novas activitads religiosas.

Tgi che ha pli u meins clara investa els fatgs de quei temps, ha studegiau la litteratura appartenenta, legiu las veglias gasettas, vegn a saver taxar las expectoraziuns digl autur tuttavia per autenticas. Ell'introducziun 'Sur Valentin' remarca Sur Sialm sur dellas fontaunas de material per siu roman: *Igl ei silmeins 90% invenziun della fantasia. E tschels 10 per tschien ein pri da tscheu e da leu giud bucca dil pievel e d'augsegners ch'ei gia daditg morts.*

Relevaziuns els vitgs, era grischuns, per igl *Atlas svizzer de tradiziuns popularas*, fatgas entuorn ils anno 30 e 40, cumpeglian ils fatgs d'entuorn 1900, mo era stadis dils temps de retscherca. E pren mira, per prender en egl igl exempel dils salids (Ludaus sei Jesus Cristus – Semper sei ludaus, ed auters), fuva quei usit en certs loghens dell'aula Surselva tuttavia aunc usitaus. Autras tradiziuns, vivas all'entschatta dil tschentaner, sespiardan, sbliheschan e svaneschan viers la mesadad dil 20avel tschentaner.

El decuors della lectura de Sur Valentin resulta ina tenuta quasi permanenta: Ils malfatgs de singuls e della cuminonza vegnan tuts els latschs ed en consequenza vegnan ils castitgs, senza remischun. Negins dils malfatschents metschan! Consequenzas logicas, terrestras! Mo era da surengiu vegn buca spetgau senza fin.

Nauschas buccas, treis columniadras fugan el vitg e maluardan il ruaus, caschunan gronds discletgs e tristezias. La vendetga, la torta per ils malfatgs, ei traso sin via. Denton pacificar e calmar ei ina dellas devisas dil pastur dellas olmas. Barlots extremes ed imprudientschas caschunan morts e blessai. Usits, oriundamein integrai en raschuneivladad, vegnan surduvrai en mauns de schliats representants. Schizun l'instituziun dellas cumpignias de mats, il capitani alla testa, sedegradeschan en lur manipulaziuns malmundas e daventan decadentas.

Sur Valentin ei dil tuttafatg attaschus a sia clamada de pastur dellas olmas. Ei va finfatg ed adina per il salit e beinstar de ses parochians. El ei pertscharts dil bien, emblida buc, entras experiencias en sia pleiv, che schliatas inclinaziuns grasseschan dapertut neuado. La missiun d'evitar il mal ei predominanta. E sche buc adina pusseivel, ston carschaments entras stinadadads e regls de vendetga vegnir evitai da tutta forza. Calmar, evitar il schliet, mitigar, ei il grond clom de sia vocaziun. La finala va Sur Valentin alla mort entras nundescribels sforzs corporals e morals. Sco getg, Sur Valentin impedescha nua ch'el sa e po explosiuns ed acts carschents de vendetga. In malfatg astgi buca parturir novs.

Schegie in um de siu temps, sezeivra Sur Valentin veseivlamein dals meinis magari fasierlis e stretgs, exprimi els votums dils auters capitulars cun caschun dil Capetel grond a Surval, che dattan unicamein peisa al dischent sevestgir feminin. Els professan reglas rigurusas e restringentas sur mesira. Il plaid final de Sur Valentin redimensionescha bufatg las ideas ed ils meinis en caussa mieds de remedura, remiedis pri per contraproductivs. Sur Valentin punctuescha: *«Mo ded ina caussa ston ins sepertgirar! Cun stravagar san ins lavagar, mo buca curar. E lu buca vuler scumandar de quei ch'ei in summa buca scumandau. Scumandau ei aunc avunda e nus havein mintgadi de far pli che tut, gie nus stuein esser leds de puder far valer camonds e scamonds existents. Per exempel, sch'ins sto conceder in moderau e raschuneivel sport e passa-temps alla giuventetgna, per sia prosperitad e sanadad. Quei vala era per la part feminina.»* – En quei connex fa Sur Valentin attents ses

confrars che vestgadira extremamein nuada dellas tattas hagi savens caschunau nauschas malsognas.

Remarcabels ei il passus dellas *tschereschas verdas*. In confrar empau de strolì giavischa che Sur Valentin porti suenter il past dil Capetel a Surval quella delicatessa. Sco quei che Sur Sialm ha giu explicau ella intervesta de 1967, settractav'ei tuttavia de *tschereschas veras, cotschnas e neras*, giud *frestga fra-stga verda*. Sur Valentin carteva en forzas de miraclas!

A quella proposta banduna el la sala. Ins crei ch'el seigi permalaus da talas pretensiuns. *Tschereschas*, il meins de matg en tala altezia? Gnanc la fluriziun en vesta! «*Cheu sesarva igl esche Sur Valentin compara cun ina grondiusa scatluna tschereschas frestgas, cotschnas e neras!*» – Tgei surstada! Buca mucs! – Sgnoccas e leffas calan sil zuc.

Il Capetel va alla fin. Ils capitulars s'absentan e van viado en lur pleivs, era culla miracla dellas *tschereschas*. La tuna contonscha era il casti digl uestg. Udend dallas qualitäts de Sur Valentin, vegn el clamaus per dar agid en ina difficila missiun extraordinaria. Ina persuna el marcau ei malspirtada. Ella sto vegnir liberada dal demuni. Sur Valentin fa la scongiuraziun cun bravura ed applaus. Tuts ein surstai dil success digl exorcist.

En quei connex vegn il lectur a surstar dil siemi digl uestg. Ina battaglia cul demuni che sesaulza en ina nebla en in cantun della sala. Smanatschas agl uestg san mo vegnir dumignadas cun springer aua benedida che scatscha il nauschaspert.

Igl ei in motiv frequent ella litteratura populara, la zugliada de spérts activs ed agents de creaziun en neblas sesalzontas. Nus numnein in cass ell'ovra della enconuscenta scriptura populara Ivana Brlić-Mažuranić, en sia ovra *Priče iz davnine* (Dals temps de nos perdavons). L'autura vegn animada sil pli ault de scriver sias historias fantasticas el mument che dal tgammin stiva sesaulzan en nebla las figuras animontas.

Era la comparida d'olmas penitentas che seplaccan e rogan ils incumbrai per perdun s'empermettend cheutras liberaziun, vegneva prida cun detschartadad per schabetgs reals.

Il temps ded oz ei demitologisaus, apparentamein! Il lectur vegn ad haver breigia de suandar dapertut il concept sviluppaus da nies autur. Dalla pictura en *alv e ner*, sco quei ch'igl

autur exprima en in liug per sia moda de tractar problems, resortan en quei roman nundispiteivlas qualitäts linguisticas. Marcantas descripziuns della natira, de fatgs culturals ed isonzas che fan surstar. Getgs spirtus e sentenzias comparan tut a dubel, proverbialitads ein traso d'entupar.

Ei para ad emprema vesta che mo *acziuns d'in pastur dellas olmas* hagian liug en quei roman. Il premurau Sur Valentin vegn denton stratgs vidaneu d'in fatg fatal e mundial a l'auter, restond per muments en fermas fetgas e dubis. Mo il cumbel lai el mai vargar en! Il Segner ei gie cun el. Il beinstar corporal de ses parochians ei bein impurtonts. Ils miedis vegnan strusch en voga auter che cul disgraziu ei gia provedius e morts.

Sur Valentin s'empatscha, schegie buc en emprema lingia, era de blessai e less cunzun mantener ina sauna generaziun. Mender stat ei culla motivaziun logica de sviultas anetgas, d'entras d'acziuns abruptas. Quei ei buca sia forza. El cape-scha denton numeroin de scaffir descripziuns culturalas e della natira che tschaffan e seligian organicamein viaden ella cuorsa della narraziun.

Il roman sto vegnir legius cun pazienza e concentraziun. Il lectur sto esser pertscharts della gronda distanza de temps. Sur G. B. Sialm enconuscheva las veras difficultads de capientscha ed el remarca en *Per la secundaga, 1963: En quei connex seigi detg, ch'in auter-cartent ha buca lev de giudicar en quella materia: ei maunca la substantia ad el.*

Ei va viaden els cuntegns

Per segidar culs novs redacturs romanians, 1963 e suenter, lavura Sur Sialm mintgamai tras, en pauc temps, ina partida historias, per part gia skizzadas. *Alfons Vinzens, Gion Arthur Manetsch* fuvan ils redacturs dil *Tschespet*, il scribent de questas, digl *Ischi*.

Il mument de nossa viseta a Cumpadials, 1967, fuva Sur Sialm lundervi de preparar a net la historia *Il pugn* (vegnir a pugn!). Dus schanis della bialaura eran vegni en harra in cun l'auter, in *prus* ed in *meins prus*. Il nunprus maltracta e bingla il prus cun pugnadas. Clamai avon dertgira, declara il malvu-

gliu: *Il pugn e buca jeu che ha dau la tumplentga!* Ils derschaders han tutta breigia de far capir il malempudau tahani che il pugn seigi la prolungaziun logica dil bratsch, e lez dirigius dal tgau e dal cor.

E cheu vegn endamen d'haver viu da mattatsch, entuorn 1920 a Rueun, in toc humoristic enten il qual in vagant, s.h. parler, arrivaus sin tribuna, veva sturniu in gat, destinaus per buna e frugala tscheina per el e ses trabants. Avon dertgira se-defenda el: «*Buca jeu che hai sturniu il gat, mobein il monis-cheua, encunter il qual el ei seglius sc'in stuorn!*»

Quella secunda versiun umbrivescha buc l'originalitad dell'emprema. Sur Sialm punctuescha adina puspei che medems motifs seigien pusseivels e seregheglien agitonts tier plirs scribents, magari el medem temps. Ei dependi co ins lavuri tras e combini ils fatgs, ils patratgs ed ils schabetgs.

Dus exempels de novellas

De vuler entrar cheu criticamein ella lavur novellistica da *Sur Gion Battista Sialm* fuss deplazzau. Nus serestrenschin ed entrein bufatg e cun adatg ella problematica de duas raquintaziuns: *In'egliada* ed *Igl empren tscherscher dil vitg*. Omisduas ein ferm ligiadas culla natira, *l'emprema* cun las selvaschinas egl uaul, mo lu è culs volativs de pliras uisas, culs pèschs de nos lags e quels dellas mars, *la secunda* cumpeggia omisduas natiaras, la vegetativa ch'ei indivisiblamein unida e dependenta dall'animalica. Il carstgaun stat adina cun siu entelleg el center.

Ella raquintaziun *In'egliada* (el reginavel dell'uolp e de auters animals), vai en emprema lingia per l'observaziun minuziusa, rufinada e rigurusa dell'uolp cun ses uolpets. Observau sto ella bein vegnir a liug, leu viaden egl uaul!

Quater buobets eran vegni tier il plevon dil vitg, quel dellas praulas, e levan ch'el raquenti ina dellas pli tensivas. Il plevon sa ch'el sa ca sefugir! El ei denton pertscharts che, tenor sia formaziun e clamada, ei resti nuot auter che de promover l'observaziun directa e de strer neuado da quella patratgs ed ideas valeivlas per la veta, instrucziun, educaziun! Perquei va el culs buobs viaden egl uaul sin laghetg.

L'uolp de *quater combas*, cun davoso tut agrado la cua liunga de barschun, ei in esser rufinau, malizius. Ella ha il bien dretg de viver e trafficar sco quei ch'ell'ei scaffida, – sto far aschia per saver garantir sia subsistenza. Quei ei dau dalla natira, dal scaffiment – ei siu instinct!

Sco quei ch'in augsegner ei e sto esser, gia entras siu clom, sefutra el tuttavia buc de trer en raschieni *l'uolp de duas combas*, la maliziosa uolp che mida bugen fol e patratg, mo buc il vezi: *il malizius carstgaun* ch'emprova cun sia malezia e rufinadad de seprofitar nunrecliamein, sin donn e cuost dil proxim. Cheu penetrescha, sper la grondiusa contemplaziun della natira, era la premura educativa davart digl autur, Sur Sialm.

Dasperas senuspescha el buc de far veser ils discipels che il mund ei buca mo buns, ch'il *grond maglia il pign*, ch'il niev sventra e sturnenta, savens senza strictas raschuns, il bien vegl. *Nova et vetera* ei in tetel d'ina de sias raquintaziuns!

In auter intent dil plevon ei d'animar ils mattets ded ir viado ella natira, contemplond cun egls aviarts e vivs las miraclas della scaffiziun. E prenmira! – ils mattets s'incontan ed ein prompts mintgin de studegiar pli a funs mintgamai ina categoria, in sectur, ina specia d'animals. Igl *emprem* las selvaschinas, il *secund* l'utschleglia, il *tierz* la vermaneglia, tut quei che seruschna e sgulatscha, dals muschins, baus, allas bueras, als aviuls, viasps e tavauns. Ed il *quart* pren en mira la piscicultura, ils habitonts de nos bials lags e della mar, dalla litgiva, dal scarun al delfin tochen alla monstruosa balena. In grond pensum s'adossan quels paupers ragnerets! Mo buc avunda, il plevon vul buca schar ils bubets en dubis sur d'ina tut outra vart della veta terrestre, quella dira, beinduras disperada: l'uolp che fa catscha sin gaglinas el gagliner dil vitg vischin. Enaquella vess el era aunc tschaffen de strunglar il gat sin via piarsa. Il gat sbriga, mo da l'outra vart la miur che sto temer sia toppa. Tschéss e sprers e hazlas che tschappan en lur sgols rapids ils utshalins!

La raquintaziun *In'egliada* ei in'oreifra, verdeivla lecziun d'istoria naturala – che serestrenscha strictamein all'observaziun animalica.

Igl εμπrem tscherscher dil vitg

Quella historia ei pli complexa. Nus sesanflein sisum ina valada, en in'altezia de 1400 m sur mar. In legreivel suffel va tras la cuntrada, quel dell'acziun dell'uniun de pomologia (Obstbaukunde). President: Plevon Berther a Curaglia, secretari: il bab de Sur Sialm. L'Uniun survegn 6-7000 plontinas de catsch per emprova de plantaziun. - Aschia Sur Sialm ell'intervesta 1967!

En quella historia ei *Sep*, fegl della casa, che disputa liung e lad cul bab schebein ei seigi opportun de plantar on curtgin in tscherscher, *igl εμπrem tscherscher dil vitg*. Cun ses buns arguments damogna Sep la finala ils tgisàs dil bab. Ei astga vegnir fatg. La caussa gartegia! Grondiusa fluriziun e fretgs tut a dubel, frestgs e delicius. La reha raccolta tonscha era per tschereschas tostas en pettas e brodas!

Sigl ault dils onns de veta tscherschera dat ei puspei ina plonta plein fretgs. Ina notg vegn ella visitada da laders, da mats dil vitg. In ded els cupetga dals davos scalems della liunga scala malamein neuagiud plonta e resta giun plaun cun l'ossa sfarcagliada. Quei discletg fa patertgar il bab ed el camonda ch'il tscherscher stoppi vegnir derschius, pinaus dil taliter e resgiaus en blocca, ton per che discletgs e malemperneivladads se-repetien buc. La famiglia ei surstada, Sep consternius. Ei dat denton ina mitigonza. Il fegl vegl della famiglia marida en cuort. El astga schar far ord quei bi lenn tgietschnin sias mobillas matrimonialas.

Quei fussen enzacons detagls skeletrics della historia che porchas dil reminent detgavunda ulteriura problematica. Cunzun vegn la veta viado ella natira movimentada, motivs e realisaziuns che fan surstar. Nies interess e detagl exclusiv serevolva anavos al capetel 14 de quest cudisch *Romanica Raetica*, alla poesia e canzun *Agl utschi* p. 55, nr. 69 della *Merlotscha 1905*, edida da Sur Flurin Camathias.

Nus prendein en egl mo ina scena della historia enten la quala Sep, la persuna agenta en *Igl εμπrem tscherscher dil vitg*, ei activs. Sep mira cun emoziun, gronda atenziun e tensiun interna da sia stiva viado da finiastra sil tscherscher on curtgin. El fuva pinaus per ir egl ault, a cuolm. La fluriziun

fantastica dil tscherscher muenta Sep nungetg. Tutenina sedublegia igl aspect en potenza cun nova veta movimentada en quei fantastic maletg. *Igl utschi cantadur* compara, silsuentar *la hazla*, s'associeschan volativs minurs, ils aviuls sussuronts che fan lur gronda lavur de fructificaziun. Igl element animalic ei la completaziun naturala. Igl utschi che setschenta sil paler, epi sin frastga verda sedublegia cugl *element sonor*. Il bi cant digl utschi munta nova veta. Mo cheu tuttenina la hazla cun in sgol rapid de siet giu sigl utschi cantont, e tut pren ina anguschusa fin tenor la devisa: *Il grond maglia il pign!*

Quei motiv, quella vart negativa della veta ei savens de cattar tier Sur Sialm, problem realistic, strusch d'engartar en lavurs de Sur Camathias. Era cheu sco en *In'egliada*, compara il gat. El vess de far rabantscha cul nausch cunfar della hazla, far fin cun quella creatira carschlonta ton de maniera, ch'il gat senu-spescha e seretila dalla battaglia, lai dar la cua suten e fui. Nunditgont quellus nauschas finamiras, sussuran ils aviuls en grond concert. La natira fa nozzas festivas!

Ilis poets e scribents, Camathias e Sialm s'entaupan!

El capetel precedent de quei cudisch 13 ei gia stau raschienen della canzun *Agl utschi*. Secapescha che Sur Camathias ha fatg poesias de pli grond'impurtonza, era pliras autras sur d'utschals. Nus alleghein *La lodola*, Ovras 162. Ina grondiusa visiun, ed ins smarvegla che negins de nos componists han tschappau per l'erva! Ed in'otra, cul tetel *Igl utschi* p. 163, marca la differenza de tenuta dils dus poets. Camathias lai mitschar siu utschi dal malvugliu fisi dil catschadur e scriva:

*El fa cheuo termagls cul matg rient...
Mo vegn il catschadur sferfatg
Per laghegiar sin el bufatg -
Fui el dabot pli lunsch naven.*

*Il cantadur plein legherment el cor
En auter liug pli innocent
Lai resonar cun niev accent,
Cun nov'ardur siu mied sonor.*

Ed el hosianna della natira vegetativa e de resuns ed odurs dal tscherscher neuaden da finiastra, lai Sur Sialm vibrar siu lungatg poetic: *Sep senta ed auda il batter e palpitar vigurus dil cor sco aunc mai en sia veta. Ina revelaziun della natira! Sco dad in maun nunveseivel vegn el menaus alla finiastra, e cheu stat il maletg singular digl admirabel tscherscher fluriu avon ses egl. Giud sias levzas cuoran ils dulschs plaid sco il nectar che cula el calisch della flur:*

*Da tgi has ti quei bi vestgiu,
Ti retg che fas parada
Cun flurs sco sch'ei havess neviu
Neugiu da tschiel nevada?*

Ed uss, la gronda sorpresa! Alla pagina 190 de *Igl εμπrem tscherscher dil vitg* (Tschespet 42, 1963) compara igl entir text *Agl utschi* sco quei ch'el stat, plaid per plaid ella *Merlotscha* 1905. Negin indicaziun de tetel ed autur, bein cavigliada viaden el context. Nus schein suandar la poesia, enramada dils texts cumpignonts en prosa:

Mira tscheu! – In bellezza utschi e gest setschentaus sin in paler della seiv e conta da forza... Lu in segl sc'in paliet e gia stat il cantadur onsum ina frastga ballantschonta digl εμπrem tscherscher dil vitg, amiez las flurs alvas sco la neiv e feglia verda e castga. Il cant entscheiva danovamein. En sias ureglias queta Sep d'udir la canzun ch'el ha cantau e cantau da pign cun cor affonil surrient.

*O co ti contas bein,
Seglias carinamein
Sin nies tscherscher fluriu
En bi vestgiu.
Aud'jeu tiu cant sonor
Selegra tut miu cor:
Conta, ti bi utschi,
Leu sil tschupi!*

*Gie, quei ei in plascher,
En nies curtgin de ver,
Co ti fas tes termagls
En flurs e cagls!
Stai, cantadur, cun mei;
Jeu vegnel o tier tei:
Conta, ti bi utschi,
Leu sil tschupi!*

*O cantadur stupent,
Conta plein legherment
Al buntadeivel Diu
Ch'ha tei scaffiu.
Ensemen lein ludar
Niessegner cun cantar,
Conta, ti bi utschi,
Leu sil tschupi!*

E Sur Sialm lai suandar alla poesia l' Janetga viulta de pasch en totala destrucziun:

«En quei mument idillic della pasch setta ina hazla neuadoragiu dalla spessa fluriziun dil tscherscher sco in aviun d'uiara ord ina nebla dil tschiel e sdrappa naven cun siu pic de rapina il niebel cantadur. In, dus e tut ei svaniu! Avon ils egls de Sep resta il maletg de sgarschur...»

Ed il Sep della historia digl *Emprem tscherscher*? Tgei um savess quei esser? Ell'introducziun de Sur Valentin senuspescha Sur Sialm da tutta forza dall'idea de critics e derschaders che siu roman seigi ina autobiografia! Era de vuler statuir che Sialm, en ses giuvens onns seigi staus il Sep de sia novella, vess el giu pintg'udida. Denton, che il text della canzun *Agl utschi* vegn cavigliaus organicamein viaden ella historia, ein buns indezis d'in cert cumpognadi. Po dar che l'acziun *pomologia* ha giu ina certa influenza.

Pér suenter in miez tschentaner sto la canzun emprida e cantada entuorn 1905 e suenter, puspei esser vegnida endamen e tratga viaden el concept de sia novella. Quels fatgs han dau la mursina, il miers per l'idea ed il svilup dell'entira raquintaziun.

Sco gia menzionau ei il text *Agl utschì* prius plaid per plaid neu dalla Merlotscha. Sialm mida sulettamein *plischer* en *plischer*. La melodia d'origin popular-tudestga secuarcla nota per nota cul prototip derasaus dapi 180 onns, en segiramein numerusas ediziuns tudestgas. De remarcar fuss denton, che Sur Camathias ha buca giu fatg diever dell'ediziun *Deutsches Kommerbuch* per sia copiatura musicala, demai che sia versiun ella Merlotscha ei messa en *duas*, e che canzuns d'ediziuns per students ein per il pli dadas en *ina* vusch. Ei fuss probabel buca grev d'eruir la provegnientscha!

Sur Sialm fuva, culla comparida della Merlotscha, 1905, ell'emprema classa, e quella ediziun possedeve mintga scolast renan. Sur Sialm vegn era en ses vegls gis buca ad haver fatg gronds patratgs sur d'in eventual origin de text e melodia de *Agl utschì*. El possedeve quei cudischet e saveva la canzun odado. Senza saver il danunder, ei la poesia seschluitada en sia novella, senza tetel e segns de provegnientscha. Tgi legia introduziuns de cudischs de canzuns sco la Merlotscha? Leu stat denton scret expressivamein che tut ils texts sut melodias buca signai, seigien da Flurin Camathias. Che quei text ei veramein da Camathias vegn rinforzau da publicaziuns ulteriuras egl Ischi, e 1971 ell'ediziun festiva, denton cun in auter tetel: *Encurtgin* e cun diversas modificaziuns dil text. Schebein il regl e tschaffen de midar, remediescha ni plitost sfalsifichescha ina poesia, sa buc esser cheu la damonda. In autur ha siu bien dretg de midar ses texts.

Per illustrar quei fatg, schein nus suandar entginas emprovas. Enstagl: Seglias carinamein = *sgolas schi spertamein*. Enstagl: Selegra tut miu cor = *vegn incantaus miu cor*. Enstagl: Niessegner = *Igl Altissim*. Enstagl: Conta ti bi utschì, leu sil tschupi = *Conta miu car utschì, conta tudi*. Talas midadas midan buca da num il senn, mobein la temprà! Igl utschì sgola, setschenta, seglia da frastga tier frastga; ed admirabel, co tut va e succeda nuninterruttamein en perfetga harmonia, cuorsas en catschs e retenidas, artgs ed anetgs carauns, retenidas e setschentadas senza zancogns!

Ed igl ei remarcabel! Cun caschun dellas festivitads: Tschien onns dalla naschientscha de Flurin Camathias 1971 a Laax, ei

la poesia *Agl utschi* vegnida allertada danovamein en in pign discuors el *Hotel Larisch*, presentond la nova ediziun festiva *Ovras* ad in public interessau. Ed automaticamein, senza patertergar pli en detagl alla historia de quella canzun *Agl utschi*, vegn il passus: *Stai cantadur cun mei, jeu vegnel o tier tei! Conta ti bi utschi, leu sil tschupi*, endamen e vegn citaus! Il poet, seigi quel ni tschel ni in auter, vul buca mo esser cugl utschi, mobein s'avischinar, ir o tier el en perfetga mistad, il human en cumpognadi cun camerat de viadi, igl animal.

Patertgond pli afuns, sepenetrond viaden ellas miraclas della natira, sepresenta irresistiblamein, en tutta sia forza e franchezza il *Cant dil sulegl*, cun sias biaras titulaturas: Cantico del sole, delle creature, Carmen solis, Carmen creaturarum etc., ovra concepida da s. Francestg d'Assisi entuorn 1124 en extasa e cupleina cuminonza cun siu Diu e scaffider.

Ella litteratura religiosa romontscha vegn ins strusch a saver sparter da quei *Cantico* l'emprema canzun della Consolaziun, 1690, *Laud allas creaturas: Sei benediu o num de Diu da tutas creatiras, las qualas ti da notg e di pertut schi bein pertgiras*. Nus vesein co ils fils setrain sur tiaras e continents. E cheu savein nus ca far cunmeins che de citar in enconuschent scribent e poet american, *Stephen Vincent Benét* (1898–1941), cun sia novella *Fluriziun e raccolta* (Blossom and Fruit). Ei va leu per il simbol dil *maler*, en fluriziun, e cul temps, bracs e sfraccaus, che dat schurmetg ad ina veta da giuven tochen ad ina legreibla vegliadetgna, incantada dal suc benevolent dil fretg dil *maler*. Nus schein suandar l'entschatta de quella quintaziun: *Amiez la primavera, cura ch'ils malers eran tut en alv, mavan els per liung il flum, tschintschond in cun l'auter – e lur vuschs eran buc bia auter che las vuschs dils utschals e dell'aua. Lur carezia veva giu entschiet igl unviern, ed els stevan omisdus el suc d'emprema giuventetgna*. En quella historia vegn, quei ch'ei senza excepziun cumpigliau culla natira, igl element della carezia humana revelaus.

Il moviment romantic ha giugau ina gronda rolla gia dall'entschatta della renaschientscha romontscha enneu ella litteratura moderna renaschenta. Las stargidas da tuttas varts de quella flomma europea dil 19avel tschentaner, la carezia ed igl inte-

ress per l'atgna tradiziun dils temps vargai dapi ils origins, digl agen tschespet cultural e patriotic, ei era tier nus, en vesta retrospectiva, dapertut veseivla. Sper Caspar Decurtins ei bein Camathias sefatschentaus, era ella practica, sco paucs auters cul problem de quei temps, scaffend en harmonia cun quei moviment sias ovras, ses epos las *Historias dil Munt S. Gieri*. El fuva cudischius en quellas tendenzas litteraras, en Tiaratudestga, en Frontscha, ell'Italia cun ses impurtonts representants, tochen giu en Sicilia tier in *Giuseppe Pitrè*, acquistau enconuschientschas en caussa entras directa lavur de translaziuns e contacts cun poets. El fuva incantaus dil Provenzal *Fédéric Mistral* e d'alters impurtonts Felibrists, da poets d'alters gruppaziuns. Ultra de quei ha Flurin Camathias scret in tractat cul tetel: *Ideas romanticas* (Ischi XII, 1910, ed en Ovras, 361, 1971).

Schegie ina mesa generaziun pli giuvna, ei era *Sur Sialm*, scolar preferiu da P. Maurus Carnot, influenzaus dal romanticissem, cun tendenza pli ferma enviers in moderau realissem.

Igl utschiet cantadur, representant dil grond uorden utschlegl, della libra veta utschleglina, creatira che sgola, seglia e setschenta, traversa continents, sgulatscha cun strict instinct, senza plan vuliu, per igl univers entuorn. El fa sco quei ch'el sto, cantond e spitgond d'ina generaziun a l'otra veta nova, refrestgentonta. E zanua, ella s. Scartira stat ei scret pressapauc: *Buca hagies temas e quitaus, vus malcartents carstgauns, dil damaun! Seigies sco gl'utschis, sco'ls utschals che secuntentan cun pauc, vivan dal maun en bucca senza sestentar dil pusmaun, senza fastedis. Il scaffider emblida buca ils ses! Il bien Diu ha quitaus per tuts.*